

دانشگاه هرمزگان
دانشکده علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه:

بررسی ساختاری حکایت‌های تاریخ بیهقی

استاد راهنما:

دکتر سعید حسام پور

استاد مشاور:

دکتر مصطفی صدیقی

دانشجو:

راضیه علوی

اردیبهشت ۱۳۸۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم بہ تختین آموزگار انم:

پدر و مادر

و

تقدیم بہ استاد فرزانه ام:

دکتر سعید حسام پور،

او کہ قلم این اندیشہ را بہ دستم داد.

سپاسگزاری

سپاس بی کران پروردگار بی همتا را، نخست معلمی که انسان را در مکتب «علم الاسماء» به شاگردی نشانده.

از استاد بزرگوار و فرهیخته‌ام جناب آقای دکتر سعید حسام‌پور، که با دقت و ظرافت از نخستین قدم‌های این پژوهش تا نقطه‌ی فرجام آن، راهنمایی کار را بر عهده گرفتند، صمیمانه سپاسگزارم.

هم‌چنین از استاد مشاور گرامی، جناب آقای دکتر مصطفی صدیقی که با نظرات سودمند خود منشأ اصلاحات مفیدی شدند و نگارنده را رهین منت خود نمودند، کمال امتنان را دارم. و با خاکساری و احترام نسبت به تمامی استادان گرانقدر بخش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه هرمزگان که آموختن از محضرشان خاطره‌ای است که تا زیستن با من است.

و نیز از جناب آقای عظیم جباره به سبب راهنمایی‌ها و یاری صمیمانه‌شان کمال تشکر را دارم. و از دوست مهربانم سرکارخانم کبری رنجبر زاده که در امر ویرایش این پژوهش مرا یاری دادند، بی‌نهایت سپاسگزارم.

قدردان زحمات و فداکاری‌های مادر مهربان، پدر عزیز و خواهران خوبم هستم و در نهایت سلامت و سعادت همه‌ی عزیزان را از درگاه خداوند متعال آرزومندم.

چکیده

" بررسی ساختاری حکایت‌های تاریخ بیهقی "

نوشته‌ی

راضیه علوی

قرن بیستم سر آغاز تحولات گسترده در زمینه‌ی نقد ادبی معاصر است. یکی از مباحثی که در این زمان مطرح شد نگرش به شکل، ساختار و بافت اثر ادبی با توجه به مطالعات زبان‌شناسانه‌ی فردینان دوسوسور بود. این توجه به ساختار آثار ادبی برای نخستین بار سبب شکل‌گیری جنبشی به نام نقد شکل‌گرایی یا نقد فرمالیستی در روسیه شد. فرمالیست‌ها و پس از آنان ساختارگرایان در پی یافتن الگو و نظامی از روابط درون متنی بودند که بر اساس آن بتوانند به ارزیابی مفاهیم اثر پردازند. یک دسته از پژوهش‌گران ساختارگرا در رویکرد خود به آثار روایی توجه ویژه‌ی نشان دادند و تلاش کردند تا با بررسی عناصر داستان و قوانین ترکیب آن به درکی ادبی‌تر از روایت و کشف ساختار و بافت روایت‌های بشری دست یابند. برمون، گریماس و تودورف از نظریه‌پردازانی بودند که تلاش کردند تا با ادامه‌ی روش پراپ در بررسی روایت به کشف کوچک‌ترین واحد روایی که از ترکیب آن‌ها متون روایی پدید می‌آیند، دست یابند. نگرش به متون روایی کلاسیک از دیدگاه این منتقدان برای درک ساختار حاکم بر آن‌ها و شگردهای خلق آن متون بسیار کاربردی است.

در میان آثار کلاسیک نثر فارسی، تاریخ بیهقی از جایگاه ویژه‌ی برخوردار است. این اثر تاریخی به سبب بهره‌گیری هنرمندانه‌ی بیهقی از امکانات و توانایی‌های زبانی در شرح و گزارش پدیده‌ها و حوادث تاریخی، رنگ و رویی داستانی و روایی به خود گرفته است. مطالعه و بررسی شیوه‌ی روایت‌پردازی این اثر با رویکرد ساختارگرایی، سبب درک بهتر از ساختار حاکم بر حکایت‌های آن و آشنایی با شگردهایی که سبب ماندگاری، پویایی و گیرایی این اثر شده است، می‌شود. در این پژوهش تلاش شده است تا به بررسی ساختاری حکایت‌های تاریخ بیهقی با رویکرد ساختارگرایی در پنج فصل زیر پرداخته شود:

فصل اول: شامل مقدمه، هدف تحقیق، اهمیت تحقیق و مروری بر پژوهش‌های انجام شده و در نهایت روش پژوهش است.

فصل دوم: در این فصل نظریه‌های روایت که حکایت‌های تاریخ بیهقی بر اساس آن نقد و تحلیل شده‌اند، معرفی و بررسی شده و در ادامه سه عنصر اصلی ساختار روایت یعنی طرح، شخصیت و زاویه‌ی دید معرفی می‌شوند.

فصل سوم: در این فصل پس از معرفی مختصر نویسنده‌ی تاریخ بیهقی و اثر او، رابطه‌ی میان تاریخ و آثار ادبی بررسی می‌شود. در ادامه نگارنده به معرفی مختصر پاره‌ای از جنبه‌های زبانی، ادبی و روایی تاریخ بیهقی پرداخته است. سپس حکایت‌های موجود در تاریخ بیهقی در دو گروه - حکایت‌های روزگار غزنوی و حکایت‌های پیش از روزگار غزنوی - طبقه‌بندی شده که در فصل چهارم این رساله تجزیه و تحلیل ساختاری می‌شوند.

فصل چهارم: در این فصل به تجزیه و تحلیل ساختاری حکایت‌های تاریخ بیهقی پرداخته می‌شود و در پایان نتایج حاصل از تحلیل و بررسی ساختاری دو دسته حکایت‌های این اثر مقایسه و ارزیابی می‌شوند.

فصل پنجم: در این فصل به ارائه‌ی نتایج کلی از بررسی ساختاری حکایت‌های تاریخ بیهقی و معرفی شباهت‌ها و تفاوت‌های ساختاری حاکم بر دو دسته حکایت‌های این اثر پرداخته می‌شود.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول : مقدمه
۲.....	۱-۱- کلیات.....
۶.....	۲-۱- هدف تحقیق.....
۷.....	۳-۱- اهمیت تحقیق.....
۷.....	۴-۱- مروری بر تحقیقات انجام شده.....
۸.....	۱-۴-۱- بررسی پژوهش‌ها در پیوند با تاریخ بیهقی.....
۱۰.....	۲-۴-۱- مروری بر پژوهش‌های ساختاری.....
۱۴.....	۵-۱- روش پژوهش.....

فصل دوم : بررسی نظریه‌های ساختارگرایانه‌ی روایت

۱۸.....	۱-۲- مروری بر پیشینه‌ی نقد ساختارگرایی.....
۱۸.....	۱-۱-۲- مطالعات زبان‌شناسی.....
۱۸.....	الف- تمایز زبان و گفتار.....
۱۹.....	ب- تمایز دال و مدول.....
۲۰.....	ج- محورهای هم‌زمانی و در زمانی.....
۲۰.....	د- محورهای هم‌نشینی و جانشینی.....
۲۱.....	۲-۱-۲- نقد شکل‌گرایی؛ نقد فرمالیستی.....
۲۲.....	۲-۲- نقد ساختارگرایی.....
۲۴.....	۳-۲- روایت‌شناسی ساختارگرا.....
۲۵.....	۱-۳-۲- پراپ و ریخت‌شناسی قصه‌های پریان.....
۲۸.....	۲-۳-۲- استروس و بررسی ساختاری اسطوره.....
۳۰.....	۳-۳-۲- گریماس.....
۳۱.....	۴-۳-۲- کلود برمون و منطق روایت.....
۳۲.....	۵-۳-۲- تودورف و دستور روایت.....
۳۳.....	۶-۳-۲- رولان بارت.....

۳۴	۴-۲- عناصر روایت
۳۴	۴-۲-۱- طرح (پی رنگ)
۳۶	الف- موقعیت ابتدایی
۳۸	ب- موقعیت میانی
۳۸	۱- بحران
۳۸	۲- کشمکش (جدال)
۳۹	۳- تعلیق (هول و ولا)
۳۹	۴- نقطه‌ی اوج (بزنگاه)
۴۰	ج- موقعیت پایانی (گره‌گشایی و نتیجه‌گیری)
۴۱	۲-۴-۲- شخصیت
۴۳	۲-۴-۳- زاویه‌ی دید

فصل سوم: تاریخ بیهقی؛ نثری روایی

۴۸	۳-۱- معرفی ابوالفضل بیهقی و تاریخ مسعودی
۴۹	۳-۲- آثار ادبی و تاریخ
۵۴	۳-۳- ویژگی‌های زبانی، ادبی و داستانی تاریخ بیهقی
۵۴	۳-۳-۱- جنبه‌های زبانی
۵۵	الف- ایجاز
۵۵	ب- جایگاه فعل در تاریخ بیهقی
۵۶	ج- جایگاه قید در تاریخ بیهقی
۵۶	د- لغات، افعال، امثال و اصطلاحات فارسی
۵۷	۳-۳-۲- جنبه‌های ادبی
۵۷	الف- مجاز
۵۷	ب- استعاره و تشبیه
۵۸	ج- تمثیل
۵۸	د- موسیقی نثر
۵۹	۳-۳-۳- جنبه‌های داستانی و روایی
۶۰	الف- زاویه‌ی دید

- ب- شخصیت‌پردازی ۶۱
- ج- صحنه‌پردازی و توصیف ۶۳

فصل چهارم: تجزیه و تحلیل ساختاری حکایت‌های تاریخ بیهقی

- ۱-۴- بررسی ساختاری حکایت‌های روزگار غزنوی ۶۸
- ۱-۱-۴- بررسی ساختاری حکایت‌های روزگار امیر عادل سبکتگین ۶۸
- ۱-۱-۱-۴- سرگذشت امیر عادل سبکتگین ۶۸
- الف- تحلیل ساختار حکایت ۶۸
- ب- نشانه‌شناسی ۷۰
- ج- تحلیل عناصر روایت ۷۱
- ۲-۱-۱-۴- حکایت امیر عادل سبکتگین با آهوی ماده و بره‌ی او ۷۳
- الف- تحلیل ساختار حکایت ۷۳
- ب- نشانه‌شناسی ۷۵
- ج- تحلیل عناصر روایت ۷۶
- ۳-۱-۱-۴- حکایت امیر عادل سبکتگین ۷۸
- الف- تحلیل ساختار حکایت ۷۸
- ب- نشانه‌شناسی ۷۹
- ج- تحلیل عناصر روایت ۸۰
- ۲-۱-۴- بررسی ساختاری حکایت‌های روزگار امیر محمود ۸۱
- ۱-۲-۱-۴- حکایت امیر منصور نوح سامانی با امیر محمود ۸۱
- الف- تحلیل ساختار حکایت ۸۱
- ب- نشانه‌شناسی ۸۴
- ج- تحلیل عناصر روایت ۸۴
- ۲-۲-۱-۴- حکایت خوارزمشاه ابوالعباس ۸۵
- الف- تحلیل ساختار حکایت ۸۶
- ب- نشانه‌شناسی ۸۸
- ج- تحلیل عناصر روایت ۹۰
- ۳-۱-۴- بررسی ساختاری حکایت‌های روزگار امیر مسعود ۹۲

- ۹۲..... ۱-۳-۱-۴- بازداشت علی قریب
- ۹۳..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۹۵..... ب- نشانه‌شناسی
- ۹۶..... ج- تحلیل عناصر روایت
- ۹۸..... ۲-۳-۱-۴- بازداشت امیرمحمد در قلعه‌ی مندیش
- ۹۸..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۱۰۱..... ب- نشانه‌شناسی
- ۱۰۲..... ج- تحلیل عناصر روایت
- ۱۰۳..... ۳-۳-۱-۴- وضع آلتون‌تاش
- ۱۰۴..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۱۰۵..... ب- نشانه‌شناسی
- ۱۰۷..... ج- تحلیل عناصر روایت
- ۱۰۸..... ۴-۳-۱-۴- حکایت خیشخانه‌ی هرات
- ۱۰۹..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۱۱۱..... ب- نشانه‌شناسی
- ۱۱۲..... ج- تحلیل عناصر روایت
- ۱۱۴..... ۵-۳-۱-۴- حکایت وزارت خواجه احمد حسن
- ۱۱۴..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۱۱۶..... ب- نشانه‌شناسی
- ۱۱۷..... ج- تحلیل عناصر روایت
- ۱۱۹..... ۶-۳-۱-۴- حکایت بوبکر حصیری
- ۱۲۰..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۱۲۲..... ب- نشانه‌شناسی
- ۱۲۴..... ج- تحلیل عناصر روایت
- ۱۲۵..... ۷-۳-۱-۴- بردار کردن امیرحسنک
- ۱۲۶..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۱۲۹..... ب- نشانه‌شناسی
- ۱۳۱..... ج- تحلیل عناصر روایت

- ۱۳۴..... ۱-۳-۸- وضع اریارق
- ۱۳۴..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۱۳۷..... ب- نشانه‌شناسی
- ۱۳۸..... ج- تحلیل عناصر روایت
- ۱۳۹..... ۱-۳-۹- وضع غازی
- ۱۴۰..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۱۴۳..... ب- نشانه‌شناسی
- ۱۴۴..... ج- تحلیل عناصر روایت
- ۱۴۶..... ۱-۳-۱۰- فرو گرفتن امیر یوسف
- ۱۴۶..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۱۴۹..... ب- نشانه‌شناسی
- ۱۵۰..... ج- تحلیل عناصر روایت
- ۱۵۱..... ۱-۳-۱۱- ذکر سیل
- ۱۵۱..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۱۵۳..... ب- نشانه‌شناسی
- ۱۵۳..... ج- تحلیل عناصر روایت
- ۱۵۴..... ۱-۳-۱۲- ذکر احوال بوسهل زوزنی و فرو گرفتن او
- ۱۵۵..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۱۵۷..... ب- نشانه‌شناسی
- ۱۶۰..... ج- تحلیل عناصر روایت
- ۱۶۱..... ۱-۳-۱۳- جنگ خوارزمشاه با علی تگین
- ۱۶۲..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۱۶۳..... ب- نشانه‌شناسی
- ۱۶۵..... ج- تحلیل عناصر روایت
- ۱۶۶..... ۱-۳-۱۴- حکایت احمد حسن با بوالقاسم کثیر
- ۱۶۷..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۱۶۸..... ب- نشانه‌شناسی
- ۱۷۰..... ج- تحلیل عناصر روایت

- ۱۷۱..... ۴-۱-۳-۱۵- حکایت مظفر طاهر عامل پوشنگ
- ۱۷۲..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۱۷۳..... ب- نشانه‌شناسی
- ۱۷۴..... ج- تحلیل عناصر روایت
- ۱۷۵..... ۴-۱-۳-۱۶- حکایت امیرمسعود با قاضی بولانی
- ۱۷۶..... - تحلیل ساختار حکایت
- ۱۷۷..... ۴-۱-۳-۱۷- حکایت علی قهندزی
- ۱۷۸..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۱۷۹..... ب- نشانه‌شناسی
- ۱۸۰..... ج- تحلیل عناصر روایت
- ۱۸۲..... ۴-۱-۳-۱۸- مرگ بونصر مشکان
- ۱۸۳..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۱۸۶..... ب- نشانه‌شناسی
- ۱۸۷..... ج- تحلیل عناصر روایت
- ۱۹۰..... ۴-۲- بررسی ساختاری حکایت‌های پیش از روزگار غزنوی
- ۱۹۰..... ۴-۲-۱- بررسی ساختاری حکایت‌های روزگار سامانیان
- ۱۹۰..... ۴-۲-۱-۱- حکایت نصر احمد در علاج خشم خود
- ۱۹۰..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۱۹۱..... ب- نشانه‌شناسی
- ۱۹۲..... ج- تحلیل عناصر روایت
- ۱۹۳..... ۴-۲-۱-۲- حکایت امیر رضی با عمش عبدالعزیز
- ۱۹۳..... - تحلیل ساختار حکایت
- ۱۹۴..... ۴-۲-۱-۳- حکایت بوالمظفر برغشی
- ۱۹۵..... - تحلیل ساختار حکایت
- ۱۹۷..... ۴-۲-۲- بررسی ساختاری حکایتی از روزگار آل بویه
- ۱۹۷..... ۴-۲-۲-۱- حکایت بردار شدن ابن بقیه
- ۱۹۷..... - تحلیل ساختار حکایت
- ۱۹۸..... ۴-۲-۳- بررسی ساختاری حکایت‌های روزگار صفاری

- ۱۹۸.....۲-۳-۱- حکایت یعقوب لیث با سه تن از بزرگان دربار محمد طاهر
- ۱۹۹..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۲۰۰..... ب- نشانه‌شناسی
- ۲۰۰..... ج- تحلیل عناصر روایت
- ۲۰۱.....۲-۳-۲- حکایت عمرو لیث در مرگ فرزند
- ۲۰۱..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۲۰۲..... ب- نشانه‌شناسی
- ۲۰۳..... ج- تحلیل عناصر روایت
- ۲۰۴.....۴-۲-۴- بررسی ساختاری حکایت‌های روزگار عباسی
- ۲۰۴.....۲-۴-۱- حدیث حشمت
- ۲۰۴..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۲۰۷..... ب- نشانه‌شناسی
- ۲۰۸..... ج- تحلیل عناصر روایت
- ۲۱۰.....۲-۴-۲- حکایت ملطفه‌ها و مأمون
- ۲۱۱..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۲۱۲..... ب- نشانه‌شناسی
- ۲۱۲..... ج- تحلیل عناصر روایت
- ۲۱۳.....۲-۴-۳- حکایت حسن سهل
- ۲۱۳..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۲۱۴..... ب- نشانه‌شناسی
- ۲۱۴..... ج- تحلیل عناصر روایت
- ۲۱۵.....۴-۴-۲- حکایت فضل ذوالریاستین با حسین المصعب
- ۲۱۵..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۲۱۶..... ب- نشانه‌شناسی
- ۲۱۶..... ج- تحلیل عناصر روایت
- ۲۱۷.....۲-۴-۵- حکایت امام رضا (ع) و مأمون
- ۲۱۷..... الف- تحلیل ساختار حکایت
- ۲۱۹..... ب- نشانه‌شناسی

۲۴۹	الف- تحلیل ساختار حکایت
۲۵۰	ب- نشانه‌شناسی
۲۵۱	ج- تحلیل عناصر روایت
۲۵۲	۴-۲-۷- بررسی ساختاری حکایتی از تاریخ انبیاء
۲۵۲	۴-۲-۷-۱- حکایت موسی پیغامبر، علیه السلام، با بره‌ی گوسپند
۲۵۳	الف- تحلیل ساختار حکایت
۲۵۴	ب- نشانه‌شناسی
۲۵۴	ج- تحلیل عناصر روایت
۲۵۵	۴-۳- مقایسه‌ی ساختاری حکایت‌های تاریخ بیهقی
۲۵۵	۴-۳-۱- مقایسه‌ی ساختاری حکایت‌های روزگار غزنوی
۲۵۵	۴-۳-۱-۱- حکایت‌های روزگار امیر سبکتگین
۲۵۷	۴-۳-۱-۲- حکایت‌های روزگار امیر محمود
۲۵۸	۴-۳-۱-۳- حکایت‌های روزگار امیرمسعود
۲۶۵	۴-۳-۲- مقایسه‌ی ساختاری حکایت‌های پیش از روزگار غزنوی
۲۷۱	فصل پنجم : نتیجه‌گیری
۲۸۰	فهرست منابع

فهرست نمودارها

عنوان	صفحه
نمودار ۱ - نمودار برمون: مرحله ی گسترش پی‌رفت	۳۲
نمودار ۲ - نمودار دیویی چمبرز از طرح داستان	۴۰
نمودارهای ساختاری حکایت‌های تاریخ بیهقی بر مبنای نظریه‌ی برمون	
نمودار ۳ - حکایت سرگذشت امیر عادل سبکتگین	۷۲
نمودار ۴ - حکایت امیر عادل سبکتگین با آهوی ماده و بره‌ی او	۷۷
نمودار ۵ - حکایت امیر عادل سبکتگین	۸۰
نمودار ۶ - حکایت امیر منصور نوح سامانی با امیر محمود	۸۵
نمودار ۷ - حکایت خوارزمشاه ابوالعباس	۹۲
نمودار ۸ - حکایت بازداشت علی قریب	۹۷
نمودار ۹ - حکایت بازداشت امیر محمد در قلعه‌ی مندیش	۱۰۳
نمودار ۱۰ - وضع آلتون‌تاش	۱۰۸
نمودار ۱۱ - حکایت خیشخانه‌ی هرات	۱۱۳
نمودار ۱۲ - حکایت وزارت خواجه احمد حسن	۱۱۹
نمودار ۱۳ - حکایت بوبکر حصیری	۱۲۵
نمودار ۱۴ - حکایت بر دار کردن امیر حسنک	۱۳۳
نمودار ۱۵ - وضع اریارق	۱۳۹
نمودار ۱۶ - وضع غازی	۱۴۵
نمودار ۱۷ - حکایت فرو گرفتن امیر یوسف	۱۵۱
نمودار ۱۸ - ذکر احوال بوسهل زوزنی و فرو گرفتن او	۱۶۱

- نمودار ۱۹- جنگ خوارزمشاه با علی تگین ۱۶۶
- نمودار ۲۰- حکایت احمد حسن با بوالقاسم کثیر ۱۷۱
- نمودار ۲۱- حکایت مظفر طاهر عامل پوشنگ ۱۷۵
- نمودار ۲۲- حکایت علی قهندزی ۱۸۲
- نمودار ۲۳- مرگ بونصر مشکان ۱۸۸
- نمودار ۲۴- حکایت نصر احمد در علاج خشم خود ۱۹۳
- نمودار ۲۵- حدیث حشمت ۲۱۰
- نمودار ۲۶- حکایت افشین و بودلف ۲۲۶
- نمودار ۲۷- حکایت هارون الرشید با خاندان برمکیان ۲۳۵
- نمودار ۲۸- حکایت هارون الرشید با دو زاهد ۲۴۱
- نمودار ۲۹- حکایت عبدالله زبیر ۲۴۸
- نمودار ۳۰- حکایت زندانی شدن بزرگمهر ۲۵۲
- نمودار ۳۱- حکایت موسی پیغامبر (ع) با بره‌ی گوسپند ۲۵۴
- نمودار ۳۲- توزیع پراکندگی حکایت‌هایی که ساختار روایی دارند ۲۷۳
- نمودار ۳۳- توزیع پراکندگی حکایت‌هایی که توصیف محورند ۲۷۳
- نمودار ۳۴- درصد بهره‌گیری از زوایای دید گوناگون در روایت حکایت‌ها ۲۷۶

فصل اول

مقدمه

۱- مقدمه

۱-۱- کلیات

بررسی و ارزیابی آثار ادبی هم‌زمان با خلق و آفرینش آن‌ها آغاز شد. نخستین تلاش‌های رسمی در زمینه‌ی تحقیقات و مطالعات ادبی به حدود دو هزار سال پیش در یونان باز می‌گردد و این روند تا امروزه ادامه یافته و شیوه‌ها و روش‌های متعددی برای بررسی متون پدید آمده است. بیش‌ترین حجم پژوهش‌ها و نقدهای ادبی را «نقدهای ذوقی» شکل می‌دهند که در این نوع نقد همواره شخصیت منتقد با تمام پسندها و تعصبات او و اشاره‌های وی به نویسندگان مورد علاقه‌ی وی در برابر خواننده قرار می‌گیرد. این نوع نقد «بر روی هم واکنشی است، نسبت به اثری موفق نه توضیحی فنی مبنی بر این که توفیق مزبور چگونه حاصل شده است.» (دیچز، ۱۳۶۹: ۴۳۵). در مقابل این گونه‌ی نقد، نقد علمی قرار دارد که با روش‌های علمی و در نظر گرفتن اصول و قواعد مشخص به بررسی فنون و کشف و توضیح جنبه‌های مختلف آن‌ها می‌پردازد. به همین جهت این نوع نقد به جنبه‌های مختلفی تقسیم می‌شود و از دیدگاه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، تاریخی، روان‌شناسی، زیبایی‌شناسی و... به بررسی و نقد اثر می‌پردازد. نظریه‌های ادبی معمولاً با توجه به سه محور زیر به بررسی آثار ادبی پرداخته‌اند:

۱- مؤلف محور، ۲- متن محور، ۳- خواننده محور.

تلاش رمانتیست‌ها^۱ در قرن نوزدهم برای نقد و بررسی آثار ادبی بر اساس محور اول شکل گرفت. آن‌ها معتقد بودند که هدف از نقد و بررسی اثر ادبی، آشنا شدن با شخصیت و افکار و اندیشه‌های مؤلف به کمک اثر وی است. در مقابل نظریه‌ی اول، دیدگاه شکل‌گرایان روسی و ساختارگرایان فرانسوی و پس از آنان جنبش نقد نو شکل گرفت که به بررسی محض متن ادبی جدای از عوامل روان‌شناختی، تاریخی و اجتماعی شکل‌گیری اثر ادبی می‌پرداختند و معتقد بودند که «متن، هستی مستقل و خود بسنده‌ای دارد و باید آن را به صورت عینی مورد پژوهش قرار داد و از طریق بررسی و تحلیل عناصر سازنده متن و مناسبات درونی میان آن‌ها به دلالت‌های معنایی اثر دست یافت.» (اخلاقی، ۱۳۷۶: ۱۶). نظریه‌ی ادبی دیگری که در سال‌های اخیر مورد

^۱ - Romantisist